

Зелінська Л. В.,

Національний університет “Острозька академія”, м. Острозь

ТЕАТР І ПОЛІТИКА НАПРИКІНЦІ XIX СТ.: ПЕРЕХРЕЩЕННЯ ДИСКУРСІВ (на матеріалі епістолярію Ф. Енгельс)

Стаття присвячена вивченню марксистського підходу до літератури, зокрема, критики Ф. Енгельсом міщанської теми. Проведено ревізію марксистських постулатів на тлі приватної ситуації засновників наукового комунізму – драматичної і театральної творчості Е. Евелінга та Е. Маркс-Евелінг.

Ключові слова: натуралістична драма, міщанство, марксистська критика, романтичний радикалізм, драматичний скетч.

Статья посвящена изучению марксистского подхода к литературе, а именно, критики Ф. Энгельса мещанской темы. Проведена ревизия марксистских принципов на фоне частной ситуации – драматического и театрального творчества Э. Эвелинга и Э. Маркс-Эвелинг.

Ключевые слова: натуралистическая драма, мещанство, марксистская критика, романтический радикализм, драматический скетч.

The article deals with the marxist approach to literature research, including Engel's criticism of a burger theme. The revision of Marxist tenets was made against private situation of the founders of scientific communism – drama and theater arts of E. Aveling and E. Marx-Aveling's.

Key words: naturalistic drama, petty bourgeoisie, Marxist criticism, romanric radicalism, drama sketch.

Тема статті у широкому плані виходить із проблеми, постійно дискутованої протягом двох минулих сторіч й все ще актуальної в сучасній Україні, – взаємозалежності мистецтва та політики. Спів- чи протидія цих двох гуманістичних сфер маргіналізувала сотні імен та фактів. У за- тінку вождів зостається навіть найближче коло соратників, а традиція написання історії мистецтва за його вершинними досягненнями усуває “вторинні” події і особи, котрі, як це не парадоксально, відображають своєю долею і творчістю не менш складні колізії, аніж класичні образи провідних митців.

У літературознавстві взаємозалежністю мистецтва та політики безпосередньо займається марксистська критика, сформована в часах пізнього романтизму К. Марксом та Ф. Енгельсом. Об’єктом вивчення вибрано тези про мистецтво і епістолярій Ф. Енгельса, направлений на особу Едварда Евелінга (1849-1898) – соціаліста і “вторинного” драматурга, оратора і актора, ім’я котрого згадується у Великобританії лише у контексті його трагічних стосунків із молодшою дочкою К. Маркса Елеонорою.

Предмет дослідження – зіставлення політичних постулатів засновників теорії наукового комунізму щодо мистецтва із засадами творчості Е. Евелінга (період становлення натуралістичної драматургії 1880-1890-ті рр.), в житті котрого Ф. Енгельс виконував роль учителя, працевдаця, соратника, патрона.

Мета дослідження: довести, що марксистська критика еволюціонує від романтичного радикалізму до “домашнього сентименталізму”, і показати на прикладі Е. Евелінга, що його мистецькі твори, котрі з’являлися у тісному спілкуванні з Ф. Енгельсом, не детерміновані політекономічними умовами суспільства, як цього вимагав засновник наукового комунізму від інших письменників на сторінках соціалістичної преси. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання: 1) проаналізувати листи Ф. Енгельса до різних осіб, в яких йшлося про Е. Евелінга; 2) вивести основні постулати соціалістичного мистецтва в контексті марксистської критики; 3) порівняти їх із рецепцією Ф.Енгельса творчої діяльності Е. Евелінга. Оскільки переважаючим об’єктом дослідження є епістолярій, то науковий аналіз забезпечуються біографічним і герменевтичним методами.

Критичні джерела за цією темою обмежені до: мемуарів близького друга Ф. Енгельса Е. Бернштейна під назвою “Мої роки у вигнанні”(1915), утаємниченого у приватне життя Евелінгів, і в пам’яті котрого збереглися враження про театральне обдарування Елеонори і Едуарда; книги А. Ніколла “Історія англійської драми 1660-1900” (1959), де знаходиться список драматичних творів Е. Евелінга; книги Р. Брандон (за фахом історик, біограф, письменник) “Нові жінки і старі чоловіки: любов, стаття і жіноче питання”(1990), де розкрито подружні взаємини Евелінгів із виразно феміністичної позиції, опускаючи при цьому психоаналітичну проблему батька / чоловіка і дочки / дружини. Британські укладачі інтернетсторінок про Е. Евелінга і Е. Маркс-Евелінг мало обізнані з епістолярними матеріалами Ф. Енгельса й німецьких соціалістів у Великобританії, відносно творчої діяльності подають обмежену інформацію.

Що ж до радянської марксистської критики, то треба вказати на її основну мету – творити культові міфи політичних діячів, через що їх приватне життя, а тим більше фундаторів наукового комунізму, було замовчуване. Уперше в українському літературознавстві у статті ставиться проблема невідповідності проголошуваних поглядів на мистецтво із особистими естетичними смаками комуністів-теоретиків. Поки що обмежимося викладом спільної політичної і театральної діяльності подружжя Евелінгів як засобу агітації і поширення ідей К. Маркса й Ф. Енгельса у політично-мистецькому контексті кінця XIX ст. – початку XX ст.; а також критичним осмисленням засад марксистської критики, – що все разом визначає новизну запропонованого дослідження.

Знайомство між доктором біології Е. Евелінгом, редактором лондонської газети "Прогрес" і Ф. Енгельсом зав'язалося у квітні 1883 р. (місяць після смерті К. Маркса). Е. Евелінг прохав надіслати гравюру чи хоча б кліше портрету К. Маркса (з листа Ф. Енгельса до Е. Бернштейна [6, 7]). З цього часу розпочалася його політично-театральна історія, що тривала 15 років аж до смерті. Коротко висвітлимо її етапи. Народився в ірландській сім'ї священика, студіював природничі науки в університеті, відчував постійну фінансову скруту (грошові позички у Ч. Бредло). Із постійного пошуку дрібних заробітків виникав інтерес до найновіших ідей: пропагував дарвінізм, атеїзм (однаке входив у теософське товариство Анни Безант), читав лекції з фізіології для широкої публіки (наприклад, К. Каутському, про що писав Ф. Енгельс його матері, відомій у соціалістичних колах письменниці Мінні Каутській 26 листопада 1885 р.), займався журналістикою. Звернув увагу на некрологи пам'яті К. Маркса, познайомився з Ф. Енгельсом і розпочав вивчення політекономії під його безпосереднім керівництвом з метою перекладу "Капіталу" (з листів Ф. Енгельса стає зрозумілим, що робить це все-таки задля заробітку). Увійшов в родинне коло Марксів-Енгельсів, проявив почуття до Елеонори, з якою разом виступали ораторами на трибунах Лондона і околиць. Після їх одруження було розіграно публічний скандал двоєженства Едуарда соціалістами з інших угруповань та теософкою А. Безант (оцінений Ф. Енгельсом як брудний засіб у внутрішній партійній боротьбі англійських соціалістів). Подружжя разом виходить на трибуни і на сцени Лондона: обоє захоплюються творчістю Г. Ібсена; Елеонора перекладає з норвезької на англійську мову "Ляльковий дім", "Вороги людей", "Стовпи суспільності", "Жінка з моря", "Дика качка". Задля театрального заробітку Едуард пише драматичні скетчі у стилі "а ля Ібсен" (Ф. Енгельс), які ставлять в різних театрах Лондона. Також подружжя грає у виставах на "маленьких вечорах" та робітничих клубах при цілковитому схваленні і захопленні Ф. Енгельса. Обоє беруть участь у передвиборній кампанії, агітаційній поїздки до США, де водночас ставлять евелінгівські драми у Нью-Йорку та Чикаго. У багатьох листах Ф. Енгельса знаходимо його радісні почуття щодо поширення слави Е. Евелінга як драматурга, сподівання популярності вистав не тільки у США, а й в Австралії (у парадигмі поширення соціалістичних ідей та світової революції). Надії зникли із фінансовим скандалом Е. Евелінга після його повернення з США. Паралельно до політичної діяльності зміцнюється його потяг до театральної богеми Лондона; пошук тем для творів обмежувався міщанським середовищем і сентиментально-романтичним стилем (захоплення творчістю Г. Ібсена у стильовому плані явно не позначилося). Після 1888 р. інтенсивність театральної діяльності поступово спадає. Смерть Ф. Енгельса у 1895 р., розпад родинного кола (приховані любовні історії, розрив із

Елеонорою, ускладнення давньої хвороби нирок, моральне страждання колишньої дружини переходить у милосердя до хворого чоловіка і сподівання на відновлення взаємин). Після таємного одруження Едуарда з актрисою, Елеонора покінчила життя самогубством 31 березня 1898 р, шокуючи цим вчинком весь міжнародний соціалістичний рух; так само, як шокував суїцид середньої дочки К. Маркса – Лаури та її чоловіка Поля Лафарга в 1911 р. Через чотири місяці помирає Е. Евелінг.

Історія життя Е. Евелінга, зібрана таким чином з листів Ф. Енгельса, складається в жанр натуралістичної драми чи “драми-дискусії” в стилі Б. Шоу. Однак соратники-соціалісти аналізували її не за психологічними критеріями. Е. Бернштейн, який після смерті Ф. Енгельса, став ревізіоністом, тим не менше тримав образу на Е. Евелінга і прагнув виправдати вчинок Елеонори. В автобіографічному нарисі він асоціює історію подружжя Евелінгів з драмою Б. Шоу “Дилема лікаря”(1906). Е. Бернштейн був переконаний в тому, що Б. Шоу, котрий знав дуже добре обох Евелінгів, дав своєму персонажеві художнику Дубідату майже всі характерні атрибути Едуарда: його пристрасть мати все найкраще; впевненість і безсоромність манер, обмеженість матеріального забезпечення; подарунки актрисам тощо. Залишається тільки з’ясувати наскільки унікальними були такі атрибути для чоловіків, які займалися політикою і театром [12].

Цю ж версію, що поступово набирала рис міфу, повторив Р. Ландау у статті “Елеонора Маркс”, опубліковану 1940 року в радянському журналі “Наука і життя”: в образі художника Дубідата Б. Шоу описав Е. Евелінга як “порожнього, марнославного і розпущеного себелюбця. Пані Дубідат – це Елеонора, котра сліпо любить недостойного чоловіка; вона чарівно приваблива і викликає загальну симпатію. Правда, Шоу постарався хитро затушувати і замаскувати всі зовнішні обставини, – адже п’єса була написана всього через 5 років після смерті Елеонори, котру знали багато тих, що належали до кола читачів Шоу”[1]. Насторожує не так незначна неточність у часі написання п’єси, як категоричність припущення відносно прототипа. Радянські критики-марксисты, підкреслюючи безкорисливість визволителів робітничого класу, не сумнівалися ставити на “порядок денний” питання приватного характеру: якими були справжні мотиви споріднення Е. Евелінга з родиною фундаторів наукового комунізму – “для розкоші” чи з “бідності”? І, звичайно, відповідали в стилі класової боротьби.

А з іншого боку, якщо Е. Евелінг і став прототипом драми “Дилема лікаря”, то її інтерпретація не зводиться винятково до осуду художника. Б. Парамонов у статті “Томінтерни”, зокрема, вказує на іронічність побудови твору, яку не бачили не тільки Е. Бернштейн чи Р. Ландау, але і, наприклад, О. Шпенглер, “внаслідок своєї психологічної глухоти”. Якраз

"художник і слабак" торжествує над людьми прагматичними, хоча сам при цьому і помирає" [10]. Так що Е. Евелінг як прототип у цьому випадку набуває явних переваг.

Як свідчить сам Ф. Енгельс, Е. Евелінг покинув наукову кар'єру задля соціалістичного руху, внаслідок чого перебував у матеріальній скруті, тому шукав підробітків у різних сферах (журналістика, перекладання, драматичні твори для театру). Загалом молодих людей-заробітчани, які приходили до соціалістичних партій та їх газетних редакцій, Ф. Енгельс називав "декласованою буржуазною молоддю" [37, с. 383], "свого роду саранча" [9, с. 405]. Але до Е. Евелінга від самого початку було ставлення інше, оскільки той погодився стати "ретельним учнем". Тому Ф. Енгельс відмовляє Б. Шоу, наприклад, в перекладі "Капіталу" К. Маркса на користь Е. Евелінга, хоча із різних листів дізнаємося, що обидва перекладачі не влаштовували замовника. Навіть через рік спілкування Ф. Енгельс у листі до середньої дочки К. Маркса Лаури Лафарг від 18 квітня 1884 р. підкреслював, що для перекладу він "цілковито нездібний поки що, до тих пір, поки не опрацює всю книгу і не зрозуміє її" [6, с. 120].

Студіюючи політекономію, молодий чоловік споріднюється із сімейним колом Марксів-Енгельсів. У липні Ф. Енгельс повідомляє Лауру про значну сімейну подію: "Туссі [пестливе ім'я Елеонори – Л.З.] і Едуард, які переживають медовий місяць № 1, поїхали, якщо тільки не повернулись уже, – великий медовий місяць почнеться з наступного четверга. Звичайно, Нім, Джоллімейєр і я прекрасно розуміли вже доволі давно, до чого це хилиться, і від душі сміялись над цими бідними невинними дітьми [курсив – Л.З.], котрі весь час уявляли, ніби у нас немає очей, і наближалися до фатального моменту не без деякого страху. Однак ми швидко допомогли їм справитися з цим. Насправді, якби Туссі попросила моєї поради раніше, ніж зробила цей стрибок, я, можливо, вважав би своїм обов'язком розповісти про різні можливі і неминучі наслідки їх кроку [К. Маркс перед смертю просив Ф. Енгельса опікуватися його дітьми – Л.З.], – але коли все було вирішено, то краще всього для них було відразу ж оголосити про це, поки інші люди не скористалися тим, що це трималося в секреті. І це була одна з причин, чому я був радий, що ми всі дізналися про це: якщо б які-небудь мудрі люди виявили таємницю і прийшли до нас з великою новиною, ми були б уже підготовлені. Сподіваюсь, що Туссі і Едуард і далі будуть так само щасливими, якими вони здаються зараз. Мені дуже подобається Едуард, і я вважаю, що для нього корисно увійти в контакт з іншими людьми, окрім літературного і лекторського кола, в якому він крутиться; у нього є добрий фундамент з міцних знань, і він сам почував себе не на місці серед цієї вкрай поверхоної компанії, в котру його закинула доля" [6, с. 157-158].

Цей фрагмент листа має передусім матримоніальну вартість докумен-

ту: Ф. Енгельс свідчить, що почуття молодих поступово проявлялося на очах усієї родини (взаємна любов – основний моральний критерій), вони самотійно і добровільно оголосили своє рішення (ми – свідки), зараз медовий місяць, в майбутньому можливо буде таке ж щастя, як в цей період (розумів мінливість почуття). Про “різні можливі і неминучі наслідки їх кроку” Ф. Енгельс мав можливість не просто сказати, а написати і таки виконати почесний батьківський обов’язок. Ще у березні – травні цього ж 1884 року видав книгу “Походження сім’ї, приватної власності і держави у зв’язку з дослідженнями Льюїса Г. Моргана”, здійснюючи ще одну важливу місію – заповіт друга, бо “саме Карл Маркс збирався викласти результати досліджень Моргана у зв’язку з даними свого /.../ матеріалістичного вивчення історії”[4, 28]. Отже, заповіт і почесний обов’язок у справі шлюбу. Ф. Енгельс у конкретній ситуації проявляє себе новою людиною, на противагу “звичаям філістерів”.

Що міг сказати нового Елеонорі та Едуарду? Мислячи діалектично, показував еволюцію шлюбу. Представимо тези книги “Походження сім’ї...”, сфокусовані на цю приватну ситуацію, розпочинаючи із фатального для Елеонори почуття ревності. Ф. Енгельс був переконаний, що в групових шлюбах ревності не було, вона з’являється пізніше, із парною формою сім’ї. У психологію ревності не заглиблювався, дивився на сферу людських почуттів історично і економічно. Вважав, що ревність діалектично повинна проминути із зникненням її соціально-економічних підстав.

Як почесний батько на весіллі, Ф. Енгельс захотів би також показати етапи парадоксальної історії сімейної тиранії. Постійного шлюбу з одним чоловіком домагалися жінки, але одношлюбність встановлюється у вигляді закріпачення однієї статі іншою. Перша протилежність класів співпадає з розвитком антагонізму між чоловіком і дружиною. Перший класовий гніт – закріпачення жінки у сім’ї. Одношлюбність – це прогрес і регрес одночасно. Попередня свобода статевих зв’язків ніскільки не зникла з перемогою парного шлюбу чи одношлюбності. Прелюбодійство невикорінюване. Шлюб у буржуазному суспільстві – це ділова угода (і переважно між батьками), в кращих випадках (самотійного вибору партнера) – це нудне подружнє співіснування. Моногамія дружини не перешкоджає явній чи таємній полігамії чоловіка. Ревність і невірність супроводжують “буржуазний шлюб”, а “шлюб пролетарів тут до уваги не береться...”, – зазначав Ф. Енгельс, свідомо уникаючи глухого кута у власній теорії.

Переходячи від історії давньої до сучасності та майбутнього ставив запитання: якщо моногамію обумовлюють економічні причини, то чи не зникне вона із зникненням причин? Запитання, якщо сформулювати його простіше: буде існувати сім’я при комунізмі чи розпадеться, – дис-

кутоване у соціалістичному дискурсі і протягом XIX ст., і особливо після більшовицького перевороту в Росії. Відповідь Ф. Енгельса однозначна: ні, навпаки, моногамія стане дійсністю і для чоловіка. Розвиток моногамії відбуватиметься на основі розвитку індивідуальної статевої любові, а значить статеві стосунки стануть вільними. Моральний критерій для їх осуду чи виправдання є відповідно нелюбов чи взаємна любов. Домашні господарські проблеми і виховання дітей будуть усуспільнені. Проблема вірності подружжя, таким чином, вирішуватиметься у загальносуспільному плані.

На людські почуття, як і на політекономію, Ф. Енгельс дивився також діалектично, тому сучасна любов, на його думку, вища, аніж ерос древніх. Підкреслював важливість взаємної любові, але не розглядав ситуації, коли вона вичерпує себе і перетворюється на страждання. У книзі "Походження сім'ї..." він взагалі не враховував психології людських почуттів, про яку все-таки натякнув у листі до Л. Лафарг.

Будучи за своїм характером однолюбом, Ф. Енгельс принципово не укладав шлюбу протягом усього свого подружнього життя, вважаючи цю інституцію міщанською і відкидаючи її так само, як і "клас міщан". Тільки перед смертю дружини на її прохання погодився пройти матримоніальну процедуру. У книзі, щоправда, остерігався висловлюватися прямо щодо вірності подружжя, але його позиція цілком зрозуміла: взаємне почуття, спільна діяльність, соціальна та інтелектуальна рівність виключають адюльтер.

...А любовні флірти самого К. Маркса в такій оказії згадувати не годилося.

Молодша дочка була повністю заангажована до політичної діяльності, і зять увійшов у родинне коло тільки завдяки визнанню ним соціалістичних ідей. Молодих об'єднала спільна діяльність, офіційного шлюбу також не укладали. Але поки жив Ф. Енгельс, доти трималося подружжя Евелінгів. Після його смерті у 1895 році ні благородна мета визволення пролетаріату, ні спільні уподобання в мистецтві не рятують їхніх стосунків.

На соціалістичну ідею падає тінь фатуму. Трактат "Походження сім'ї..." не отримує зворотного зв'язку з реальністю. Радянські марксистки, зрозуміло, обходили такі глухі кути вчення. Наприклад, укладачі трьохтомника "Філософсько-літературної спадщини Г. В. Плеханова" (1973-1974), вміщуючи один лист Едуарда і вітальну листівку до Нового 1898 року, підписану подружжям Евелінгів російському марксисту, подали нейтральний коментар: "1898 р. був останнім роком в житті обох кореспондентів. Елеонора Маркс-Евелінг покінчила життя самогубством через невдале сімейне життя. Плеханов і В. І. Засулич були вражені її смертю (АДП.В.481а.8; АД.5.341.28). Едуард Евелінг помер в тому ж році, скоро після загибелі своєї дружини" [11, с. 354]. Позначені цифра-

ми архівні матеріали про реакцію Г. Плеханова на самогубство Елеонори ніколи не публікувалися.

Натуралістична драматургія спеціалізувалася на темі адюльтеру і самогубств. Ф. Енгельс вважав таку тематику знаком деградації класу міщан, не уявляючи наскільки підпадають цій “деградації” навіть соціалісти. Тим не менше драматичні скетчі Е. Евелінга про міщан Ф. Енгельс приймав, хоча ніколи не згадував у своїх листах назв і ніколи не аналізував змісту драм. Укладачі двохтомника “К. Маркс і Ф. Енгельс про мистецтво” (Москва, 1983) у примітках вказали, що “список п’єс Евелінга (до сих пір невиданих) див. в кн.: A. Nikoll. A History of English Drama 1660-1900, vol.V.Cambridge, 1959, p.246.” [3, с. 590]. Але не вважали за потрібне опублікувати список, з тієї самої причини, з якої замовчував назви евелінгівських драм сам Ф. Енгельс. Перш, ніж заглибитися у цю проблему, прокоментуємо список.

Кількатомник А. Ніколла носить характер енциклопедії, матеріал розміщується за двома алфавітними (перехресними) порядками прізвищ драматургів та їх творів. Зібрано ним тринадцять назв п’єс Е. Евелінга, з датами їх театральних прем’єр, назвами театрів і також архівів, в яких зберігаються рукописи. Однак, сценічні адаптації поеми “Енох Арден” (1864) А. Теннісона під назвою “Через море” (By the Sea, 1888) та роману “Багрянний знак (буква)” Н. Гоуторна під назвою “Багряна буква” (The Scarlet Letter, 1888) помилково вказані як оригінальні твори. Так само і переклад на англійську “Жінки з моря” Г. Ібсена, зроблений Елеонорою Маркс-Евелінг, помилково поданий А. Ніколлом як оригінальна драма перекладачки. У жанрі драми-одноактівки, драматичного скетчу Е. Евелінг написав такі твори як: “Випробування” (A Test, 1885); “Любовний фільтр” (A Love Philtre, 1888); “Книгофаги” (The Bookworm, 1888); “Заради її слави” (For Her Sake, 1888); “Відкинуті” (Dregs, 1889); “Підлий” (The Jackal, 1889); “Юдита Шекспір” (Judith Shakespeare, 1894). У жанрі комедії: “Жінка землі” (The Landlady, 1889); “Жаба” (The Frog, 1893). Одна комічна оперета: “Шалений” (The Madcap, 1890) і оперета “Сто років тому” (A Hundred Years ago, 1892).

Хоча подружжя Евелінгів захоплюється Г. Ібсеном, проте у своїй власній творчості Едуард переважно звертається до попередників сентиментально-романтичного напрямку. Те, до чого публіка звикла і легко піддається емоційному впливу. Ставити такі скетчі до чи після соціалістичної промови у робітничому клубі – справа доволі вигідна. Винятком став драматичний скетч “Відкинуті”. Наступного дня після вистави Ф. Енгельс поспішав написати П. Лафаргу: “П’єса Евелінга пройшла вдаліше, ніж я очікував. Це чудово зроблений шкід, але закінчується а ля Ібсен, без вирішення конфлікту, а місцева публіка до цього не звикла” [7, с. 176].

Подружжя Евелінгів грали головні ролі у "Ляльковому домі" разом із Б. Шоу. Пишуть про це на сайті Connexions із посиланням на видання: Ronald Florence, *Marx's Daughters*, New York: Dial Press, 1975. Театральний талант Елеонори став особливим об'єктом уваги Е. Бернштейна. Пам'ятним для нього було її виконання головної ролі в драмі "Через море". "Елеонора грала молоду жінку, яка хитаючись між любов'ю та вірністю, вибирає останню; грала з великим теплом емоцій" [12]. Потрібно скоректувати сюжет, який Е. Бернштейн перекрутив, сподіваємось, несвідомо. Жінка вибрала не вірність своєму чоловікові-моряку, доля якого надовго закинула на безлюдний острів, а любов до іншого чоловіка. "Через море" порівнює з драмою Б. Шоу "Кандіда", вказуючи, що той вивів на сцену реальних людей, а не романтичних фігур, як це зробив Е. Евелінг.

Але сам Ф. Енгельс на це не звертав уваги. В одному з листів писав П. Лафаргу: "Евелінг знову в Лондоні з приводу своєї п'єси, котра буде поставлена сьогодні. Це п'ята його п'єса [за списком А. Ніколла – драма "Багряна літера", сценічна адаптація роману Н. Гюторна, доволі популярного на той час; під такою назвою знаходимо декілька творів – уточнення Л.З.], шоста буде, ймовірно, поставлена на наступному тижні [мова може йти про драму "Заради її слави"; А. Ніколла подав застереження про ймовірну іншу назву драми – уточнення Л.З.]. Присвятивши себе драматургії, справді він відкрив золоту жилу, "наткнувся на нафту", як говорять янки" [7, с. 57].

Не можна не помітити, що Ф. Енгельс не приховує свого стану задоволення, який називається комерційним успіхом і азартом конкуренції. Засновник наукового комунізму не осуджував "золоту лихоманку", йому була близькою романтика знаходження скарбів.

І тут постає очевидним радикалізм поглядів молодого Ф. Енгельса на літературу в 40-50-х роках та його зміна у 80-х роках. Зміна засвідчена абсолютно поблажливою реакцією на творчість Е. Евелінга. Головні засади марксистської критики у період романтизму були жорстко детермінованими: 1) літературу визначають соціально-економічні умови; 2) соціальний клас письменника впливає на зміст і форму твору. А звідси визначаються завдання для письменника-соціаліста (за листом Ф. Енгельса):

- правдиво відображати соціальний конфлікт;
- руйнувати панівні умовні ілюзії про природу соціальних відносин;
- розхитувати оптимізм буржуазного світу;
- вселяти сумніви з приводу незмінності основ існуючого.

Як зазначено у вступному слові до четвертого тому творів К. Маркса і Ф. Енгельса, літературна критика класиків полягала у різкому осуді "міщанської обмеженості, сльозливої сентиментальності, нищості, філіс-

терства, боязливого конформізму перед владою. “Передові письменники і поети повинні, підкреслює Енгельс, бути глашатаями передових ідей, революційної боротьби, повинні оспівувати “гордого, грізного і революційного пролетаря” [5, VIII]. Погоджуємося з цим, але тільки відносно 40-50-х років. Необхідно підкреслити скандальну для радянських марксистів річ: Ф. Енгельс сам ревізує власні погляди на літературу і погляди К. Маркса. Один з нарисів завершував розважливо-печальною фразою про згасання сил в боротьбі старіючої людини. Тому закликав боротися за свободу, поки “молоді і повні полум’яної сили; хто знає, чи будемо ми ще здатні на це, коли до нас підкрадеться старість!”.

Список назв творів Е. Евелінга свідчить про очевидне розходження вимог до “революційної літератури” (як з більш категоричного політичного погляду К. Маркса, так і з більш м’якшої естетичної позиції Ф. Енгельса) з реальною творчістю письменника – члена родини Маркс-Енгельс. Розходження тим більше постає разючим на тлі їх класової критики буржуазії і міщанства. Приналежність К. Маркса до міщан (син адвоката) і Ф. Енгельса до буржуазії (син фабриканта, який жив на дивіденти від підприємства), так само, як їх щоденний побут, взаємини, епістолярне спілкування, особисті культурні запити і смаки свідчать про внутрішній конфлікт. У ньому кореняться причини невідповідності політичних теорій літературній творчості.

Отже, всупереч класовій критиці міщанства і буржуазії Е. Евелінг писав про них і для них. Неодноразово підтверджує це сам Ф. Енгельс і, зокрема, у листі до Л. Лафарг від 9 травня 1888 р. (введеного укладачами двохтомника тільки частково, тому що повний текст листа явно суперечив настановам письменника-революціонера, прийнятими у радянському мистецтві). Перебуваючи у доброму настрої Ф. Енгельс описував середній дочці К. Маркса Лаурі творчі перспективи їх зятя: “Про чудові попередні успіхи Едуарда по драматургічній частині ти вже, мабуть, чула. Він продав біля півдюжини чи більше п’єс, котрі потихенько наклепав; деякі з них були поставлені з успіхом в провінції, інші він поставив тут сам разом з Туссі на маленьких вечорах; вони дуже сподобались людям, найбільш зацікавленим в таких речах, а саме таким акторам і імпресарію, котрі можуть поставити ці п’єси. Якщо тепер він доб’ється хоча б раз помітного успіху в Лондоні, то його становище в цій галузі зміцниться, і всі його труднощі скоро закінчатся. А я не бачу причини, чому йому це не повинно вдатися, очевидно, він чудово спритно вмів дати Лондону те, що Лондону потрібно” [7, с. 51]. Протягом 1888 року було поставлено п’ять драм, з них чотири нових. Це був рік творчого піднесення, яке поступово спалодало до 1894 року.

Таким чином, з одного боку, Е. Евелінг – перекладач “Капіталу” К. Маркса, соратник Ф. Енгельса, член різних соціалістичних угруповань

і товариств, невтомний революційний оратор. З іншого боку – типовий "буржуазний письменник", модель якого описана тим же К. Марксом і Ф. Енгельсом. У цьому випадку відбулося відчуження (кажучи власною мовою К. Маркса – термін на пояснення стану робітників та їх предметів виробництва) теорії від літературної практики; відчуження, яке не усвідомлювалося самими ж теоретиками. Тому тезу про продажність буржуазних письменників, про їх догоджання буржуазним читачам треба розуміти як винятково політичну. До творчості Е. Евелінга, як до свояка, Ф. Енгельс її не застосовував.

Література і примітки:

1. Ландау Р. Элеонора Маркс // Наука и Жизнь. – № 5-6. – 1940. – Режим доступу: 25.01.20011 <http://www.y10k.ru/articles/descr273896.html>
2. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Об искусстве: В 2-х т. – Т. 1. – М.: "Искусство". – 1983. – 605 с.
3. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Об искусстве: В 2-х т. – Т. 2. – М.: "Искусство". – 1983. – 704 с.
4. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Льюиса Г. Моргана / Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т. 21. – М.: Изд-во политической литературы. – 1961. – С. 23–178.
5. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.4. – М.: Изд-во политической литературы. – 1955. – 638 с.
6. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.36: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1883–1887). – М.: Изд-во политической литературы. – 1964. – 838 с.
7. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.37: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1888–1890). – М.: Изд-во политической литературы. – 1965. – 630 с.
8. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.38: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1891–1892). – М.: Изд-во политической литературы. – 1965. – 679 с.
9. Маркс Карл, Энгельс Фридрих. Собрание сочинений: 2-е изд. – В 50-ти т. – Т.39: Письма Ф. Энгельса к разным лицам (1893–1895). – М.: Изд-во политической литературы. – 1966. – 747 с.
10. Парамонов Б. Гоминтерн // Звезда. – №8. – 2008. – Режим доступу: 5.02.2011. <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/8/>
11. Философско-литературное наследие Г. В. Плеханова в трёх томах. – М.: Наука, 1973. – Т. 2. – 462 с.
12. Bernstein Eduard, My Years of Exile. Режим доступу: 2.01.2011 <http://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1915/exile/ch07.htm>
13. Brandon Ruth, The new women and the old men: love, sex and the women question. Secker & Warburg, 1990.
14. Nikoll A., A History of English Drama 1660-1900, Vol. V. Cambridge, 1959.